

Како је настао катихизис Јована Рајића

Јован Рајић је највећи део живота посветио писању богословских дела. Слављен је као велики православни теолог. Пажљивим проучавањем Рајићевих богословских радова видеће се, међутим, да ти радови нису оригинални,¹ већ у великој мери зависни од дела руских теолога, нарочито од Теофана Прокоповича, највећег писца руске схоластичке теологије.² Колико је Рајић ценио Прокоповича показао је и тиме што је за боравка у Кијеву ручно преписао сва његова богословска дела.³

Године 1759. Рајић је постављен за професора у Покрово – богородичној школи митрополита Павла Ненадовића. Већ тада је, како тврди, имао намеру да напише један школски катихизис. Ту идеју саопштио је митрополиту Ненадовићу, који му је одговорио: "Не треба твога катихизиса. Доста је учити децу тропаром и кондаком, јер у томе се састоји вера и закон".⁴

Тешко је поверовати овом Рајићевом причању, када се зна да је митрополит Ненадовић посебно водио бригу о школама и уложио велики труд на просвети свештенства и народа. Ово казивање је вероватно настало из сукоба Рајића са Митрополитом због кога је Ненадовић имао доста неприлика.

Замерио се Рајић и митрополиту Јовану Ђорђевићу (1768–1773), наследнику Павла Ненадовића, одбивши да се, уз веома

¹ Ј. Скерлић, *Српска књижевност у XVIII веку*, Београд 1923, стр. 225; др Никола Радојчић, "Јован Рајић", *Годишњица Николе Чупића*, књ. XXXVI, Београд 1927, стр. 212.

² Ј. Скерлић, *цит. дело*, стр. 225.

³ Рајић је у Кијеву у Духовној академији провео од 1753. до 1756. године.

⁴ Ј. Рајић, *Историја катихизма православних Србаља у цесарским државама, Превод из црквенословенског рукописа*, Издање браће Јовановић, Панчево 1883, стр. 31.

повољне услове, прихвати за коректора у Курцбековој штампарији у Бечу. Штампарија је отворена 1770. године са циљем да под надзором власти штампа црквене и школске књиге за Србе. План лукаве царице Марије Терезије је био да се на овај начин сузбије куповање руских обредних књига, за које је одлазило доста новца. На Двору се рачунало да ће са престанком куповине руских црквених књига престати и руски културни утицај на Србе. С друге стране ово је био одличан пут да се штампањем књига за Србе у Бечу протури нешто унијатско. Зато је дужност коректора била веома одговорна и захтевала је ученог човека. Како је Рајић важио за најученијег Србина тог времена, митрополит Ђорђевић му предложи да се прими дужности коректора, с тим да се претходно замонаши, да би могао вршити свештеничке дужности у српској капели у Бечу, од које би имао материјалне користи. Рајић није прихватио понуду нити је хтео да се замонаши, изговарајући се слабим здрављем.⁵ Две године доцније ипак се замонашио.

Митрополит Ђорђевић није могао да опрости Рајићу што није отишао у Беч, али и Рајић није њему остао дужан. У нетрпеливости према митрополиту Ђорђевићу Рајић је ишао толико далеко да га је називао незналицом, оптуживши га да је појео школски фонд⁶ установљен од митрополита Ненадовића. Истине ради, митрополит Ђорђевић није био незналица, како га назива Рајић, нити је био мање писмен од других епископа свог времена.⁷ Што се тиче школског фонда, на основу архивског материјала, који је објавио Д. Руварац, показало се да је митрополит Ђорђевић фонд увећао,⁸ а не појео, као што је тврдио Рајић.

Управо за време митрополита Ђорђевића царица Марија Терезија тражи да се што пре за школске потребе напише кратак православни катихизис на простом језику. Митрополит Ђорђевић шаље царици на одобрење *Катихизис* Петра Могиле. Катихизис је враћен с образложењем да је неподесан за народ и децу,⁹ и уз захтев да се пошаље други, краћи.

⁵ Др Јован Радонић, "Јован Рајић (1726–1801)", *Летопис МС*, год. 109 (1935), књ. 342, св. 2, стр. 141.

⁶ Ј. Рајић, *Историја катихизма*, стр. 32–33.

⁷ Д. Руварац, *О историји катихизма архимандрита Јована Рајића*, Сремски Карловци, 1912, стр. 25.

⁸ При смрти митрополита Ненадовића фонд је имао 44.616 ф. и 53 кр. а после смрти митрополита Ђорђевића имао је 66.850 ф. и 22 3/8 кр. (Д. Руварац, *Архимандрит Јован Рајић*, Сремски Карловци 1901, стр. 99.

⁹ Ј. Рајић, *Историја катихизма*, стр. 34.

Пошто Катихизис Петра Могиле није прихваћен, изгледа да се размишљало да се Рајићу понуди да напише нови, али је против тога био митрополит Ђорђевић. После две опомене од царице, Митрополит је послао Ненадовићеву *Ортодокс Омологију*, коју је 1758. године издао Захарија Орфелин. Враћена је као неподесна.¹⁰ Митрополиту прискаче у помоћ др Петар Милорадовић, пославши му свој Катихизис (не 11 листа, као што рече Рајић у *Историји катихизма*, него 31 лист) штампан у Хали 1765. године на латинском језику. Прота карловачки Димитрије Георгијевић превео је овај приручник на словенски,¹¹ а старопазовачки прота Сима Араницки на српски језик.¹² Рајић пише у својој *Историји катихизма* да је овај Катихизис царица одбила, те да је одустала од даљег тражења пошто се уверила да Митрополит са својим Синодом није у стању да напише тражени катихизис.¹³ Међутим, Д. Руварац тврди да је М. Костић у бечком архиву нашао акт да је Ђорђевићев Катихизис примљен и зато је царица престала са даљим потраживањем. Једино није јасно да ли је то Милорадовићев или неки други катихизис.¹⁴

Након смрти митрополита Ђорђевића, на сабору 1774. године изабран је за митрополита темишварски епископ Вићентије Јовановић – Видак. После избора, отворивши 19. јуна седницу Синода,¹⁵ царски комесар Матензен саопштио је жељу царице и њене владе да се уведе добар катихизис за народ и школе: "Њено Величанство свемилостива господарица царица римска и краљица унгарска Марија Терезија велику бригу носи за верни илирски народ свој, нарочито да би обучен био и у познавању Бога и његове врховне власти и одавања правог поштовања како Богу, тако и господару своме у узајамним дужностима. Но, будући се опазило противно и доказало да народ у дужностима својим никаквог обучења нема због немара својих архипастира,

¹⁰ Исто, стр. 37.

¹¹ Д. Руварац, "Архимандрит Јован Рајић (1726-1801)", Бранково Коло, 1901, стр. 1313.

¹² Исто.

¹³ Ј. Рајић, *Историја катихизма*, стр. 36.

¹⁴ Д. Руварац, *О историји катихизма*, стр. 36.

¹⁵ На седници су били следећи епископи: Вићентије Јовановић - Видак, митрополит Мојсије Путник, еп. бачки; Пахомије Кнежевић, еп. арадски; Арсеније Радивојевић, еп. будимски; Атанасије Живковић, еп. пакрачки; Вићентије Поповић, еп. вршачки; темишварска епархија била је удова, јер је њен епископ изабран за митрополита а горњокарловачки владика. Јосиф Стојановић дао је оставку 20. јуна па није дошао на Сабор (Коло, 1903, стр. 270).

то је она и од покојног архиепископа Ђорђевића неколико пута тражила да јој покаже народни катихизис, који је споменути архиепископ, не имајући га није послао. Њено величанство свакако хоће и жели да се народ поучи у дужностима својим и у благодарности. Тога ради, да би се тај недостатак допунио, ево она је изволела милостиво послати овај катихизис који часни Синод нека изволи примити. Њено Величанство не чини тиме никаква насиља, но оставља на вољу Синоду да прегледа и просуди овај катихизис. Ако би се што нашло противно грчком исповедању, то нека је слободно или изоставити или додати, само нека углавном овај катихизис остане".¹⁶ После овога, комесар је сваком епископу предао по један примерак катихизиса.

Царичин Катихизис је био писан на немачком језику. Пошто неки епископи нису знали немачки језик, то је Катихизис уступљен раковачком архимандриту Петру Петровићу да га преведе. О томе има трага у синодском записнику:

"Представленіе комесарово (не каже се какво) писменное, дато ѿ синода Петровичу Архимандриту за превод".¹⁷

Архимандрит Петровић је превео царичин Катихизис и предао га митрополиту Видаку. О томе се у синодском записнику каже:

"20 івніа вчера Архимандриту Петровичу положеный преводъ, днесъ прочтенъ въ сѣнодѣ".¹⁸

Пошто је прочитан Петровићев превод, по Рајићевом причању, епископи су били спремни да га усвоје. Кад је, на предлог еп. Путника, Рајић позван на седницу, он је Синод упозорио да је то католички Катихизис – језуите Петра Канизија.¹⁹ Тек тада је, каже Рајић, Синод вратио Катихизис с речима да га никако примити не може.²⁰ Ово Рајићево казивање, по Д. Руварцу, не слаже се са синодским записником. По синодском записнику царичин Катихизис је враћен стога што је у том поступку владином, Синод назрео неповерење спрема свог ауторитета и надлежности, те је молио царицу да благоизволи штампати онај катихизис што га Синод буде донео на потврду.²¹

¹⁶ Ј. Рајић, *Историја катихизма*, стр. 40–41; Д. Руварац, *Архимандрит Јован Рајић*, стр. 60.

¹⁷ Бранково Коло (1901), стр. 1314.

¹⁸ Исто.

¹⁹ Ј. Рајић, *Историја Катихизма*, стр. 42.

²⁰ Д. Руварац, *О историји катихизма*, стр. 37.

²¹ Исто.

Рајићева тврдња да је царица послала Синоду Катихизис Петра Канизија, који је он уручио Коморану, не стоји. Бавећи се овим питањем Д. Руварац је тражио стручно мишљење о царичином Катихизису од др Вићентија Вујића, професора катихетике. Пошто је проучио царичин катихизис Вујић је закључио: "Катихизис, што га је ц.к. комесар предложио на апробовање св. архијерејском синоду г. 1774. није идентичан с ниједним катихизисом језуите Петра Канизија".²² По Вујићевом мишљењу *Мали катихизис* Петра Канизија служио је као извор при састављању Катихизиса који је донео ц. кр. комесар. Поредивши та два катихизиса он каже: "Има дефиниција које су оба катихизиса скоро идентична (н. пр. шта је вера и поједине тајне). Али се како по распореду, тако и по опсегу доста разликују. Нарочито је катихизис ц. кр. комесара много опсежнији".²³

Синод је враћањем царичиног Катихизиса спречио вешто смишљен план Марије Терезије за унијаћењем православних Срба у Карловачкој митрополији. Катихизис је тако вешто написан да су сва питања у којима се православни и католици разликују непрецизно формулисана, па су они који су недовољно упућени у православно учење, лако могли бити увучени у римокатоличко учење. С друге стране, код будућих штампаних издања лако се могло убацити римокатоличко учење. Комесар је био непријатно изненађен ставом Синода, па је у договору са Бечом наредио да се синодски катихизис мора поднети царици у року од 23 дана. У противном ће царица свој Катихизис штампати у 10.000 примерака и поделити народу без одобрења Синода.²⁴

Епископима је било јасно шта је царица желела са остављањем овако кратког рока за достављање синодског катихизиса. Одговорност на Синоду је била велика. За кратко време морао се поднети нови катихизис. Почели су преговори са Рајићем, који је заиста, како је и показао, могао за тако кратко време написати катихизис. Пошто је био у сукобу са већином епископа, прихватио се овог задужења после дужег мољакања.

Податке о свом Катихизису саопштио је Рајић у *Историји катихизма*, штампаној 1883. године у 95. свесци Народне библиотеке, коју су издавали браћа Јовановић у Панчеву. Мање – више сви који су се бавили овим питањем понављали су оно што је Ра-

²² Исто, стр. 38.

²³ Исто.

²⁴ Ј. Рајић, *Историја катихизма*, стр. 45.

јић рекао не проверавајући да ли је све тако било. Први је Димитрије Руварац скренуо пажњу да Рајићева казивања о настанку његовог Катихизиса нису потпуно објективна и да је он претеривао у истицању својих заслуга.

Рајићу треба одати признање што је за 17 дана,²⁵ дакле пре истека постављеног рока, Катихизис написао. Тако је Рајић осујетио намеру да се Србима у Карловачкој митрополији натура унијатски катихизис. Катихизис је написан у питањима и одговорима. На насловној страни: "Краткое Православное исповѣданіе вѣры Соборныя Апостолскія церкви восточныя. Бземпляръ егш краткагш Исповѣданія изъ держане Синодалне Сесіе 1774. лѣта септ 6./авг. 26 въ вторникъ чрезъ Ѳѳанасіа (Живковића) Пакрачкагш и Пахоміа (Кнежевића) Ѳрадскагш Епископа Егш Бзеленцин Ц.К. коміаръ Г. Баронъ Мабезен посланъ и преданъ съ повторителнимъ синодалнимъ Прошеніемъ днешнею почтою съ своею шлобенною Препорѣкою его Цесаро-Кралевскомъ Ѳпостолнческомъ величеству, во еже егш напечатати послати".²⁶ Са унутрашње стране стајало је: "Катихизисъ вѣщій или пространшее изъясненіе православнагш исповѣданія, восточныя церкви неѳнѳшвѣ, вѣ оѳпотребліе школы Кліричскія сочиненъ, и чрезъ Епископскій въ Карловцѣ держанный Синодъ, подтвержденъ, лѣта Господня 1774. foll. 36 страна".²⁷

Овај Катихизис Синод је 1774. године послао царици на одобрење као свој. Примивши Катихизис, царица је похвалила митрополита и Синод, али због опширности тражила је да се из њега за прости народ и децу састави скраћени приручник. Рајић се опет након дужег мољакања, прихватио и саставио скраћени Катихизис.²⁸ Катихизис је одобрен у Бечу и штампан је први пут 1776. године²⁹ као синодално издање. Доцније ће се штампати више пута. Занимљиво је да је Рајић 1797. године допунио Катихизис, али са тим допунама није штампан.

Катихизис је подељен на три дела: I део о вери, II о љубави, III о нади. У свој многохваљени Катихизис Рајић је, као што се види, унео римокатоличку поделу, јер у православним катихизи-

²⁵ Исто, стр. 49; Ј. Скерлић, *Српска књижевност у 18. веку*, стр. 217.

²⁶ Бранково Коло (1901), стр. 1348. (Цео текст овог катихизиса под називом "Катихизис синодални – Рајићев – за клирикалне школе од 1774" штампао је Д. Руварац у Српском Сиону за 1904. бр. 5, 99–102; бр. 6, 129–134; бр. 7, 166–170; бр. 8, 196–201; бр. 9, 225–229; бр. 10, 252–261; бр. 11, 289–293; бр. 12, 321–325; бр. 13, 353–357.

²⁷ Бранково Коло (1901), стр. 1348; Српски Сион, бр. 5 (1904), стр. 99.

²⁸ Ј. Рајић, *Историја катихизма*, стр. 52.

²⁹ *Историја српског народа IV* – 2, стр. 91.

сима љубав је на трећем, а не на другом месту.³⁰ Подела и број грехова у Рајићевом Катихизису је иста као у Канизиевом, а разликује се од Могилина *Православија*.³¹ Црквене заповести имају друкчији распоред и садржину него у Могилином делу.³² Све ово намеће питање: који је катихизис Рајић узео за узор свом уџбенику.

За Рајићев труд Синод је обећао новчану награду од 600 форинти. Овај износ је разрезан на епархије. Иако су се сви епископи сложили да свој део исплате, Рајић није добио обећани новац. Када је новац у питању, Рајић је био преко мере осетљив, па се зато у својој Историји катихизма жестио на архијереје, посебно ма митрополита Видака, што му нису дали обећани износ.³³

Тврдња Рајићева да нико од Срба није умео написати катихизис није тачна. Његов Катихизис (1774) није уопште прво такво дело. Било их је и пре њега, не много лошијих, по стилу и бољих.³⁴

Наш народ је са неповерењем дочекао Рајићев Катихизис, управо због тога што је штампан у Бечу, без имена писца, а власт га је бесплатно раздавала народу и школама. Њазан да се не ради о некој подвали изразили су панчевци у писму темишварском епископу Мојсију Путнику 21. јануара 1778. године, рекавши за Рајићев Катихизис: " – – равње намећу се нам и деци нашој от Немаца шчампане књиге, катихизиси, псалтири и часослови, от чега ми заиста имамо худом напретку у нашој вјери надати се..."³⁵ Вуковарци су конкретније навели разлоге свог незадовољства Рајићевим катихизисом: " – – Јошт видимо међу нами једну книгу *Малый катихизисъ*, која је незнамо от кога састављена – а то је био Рајићев катихизис – и да се наша дјеца по варошах и осталих мјестах от Њихова Величества, а чрез нашего

³⁰ Види *Катихизис Малиј*, Будим 1854; Д. Руварац, *О историји катихизма*.

³¹ *Катихизис Малиј*, стр. 47, 49, 50; Д. Руварац, *О историји катихизма*, стр. 40.

³² *Катихизис Малиј*, стр. 28; *Српски Сион*, бр. 8, 1904, стр. 196; Д. Руварац, *О историји катихизма*, стр. 40.

³³ Н. Радојчић, "Јован Рајић", *Годишњица Николе Чулића*, књ. XXXVI, 1927, стр. 207.

³⁴ Поред више издања Катихизиса Теофана Прокоповића постојао је Катихизис Петра Милорадовића штампан у Хали 1765; затим *Ортодокс Омологија* Павла Ненадовића; Могилино *Православно исповједаније*, *Кратки катихизис* од Платона штампан у Бечу 1773. и више рукописних катихизиса: Д. Руварац, *О историји катихизма*, стр. 45–49.

³⁵ *Беседа*, 1868, стр. 63; Д. Руварац, *О историји катихизма*, стр. 50.

г. митрополита под именом дара раздата, уче, у коме катихизису онај сочинитељ најпоглавитије пунктове, који нашу вјеру и закон утврдују, јесте оставио (!), – за ништа спомиње: за кое онога сочинитеља или афтора срамота да буде, восточнога нашего благочестија јерусалимске свете цркве сином назвати се, и онакву книгу на свет издати, а правду и тврдоћу нашег закона оставити, и свјету се не показати но сакрити".³⁶

Поред негодовања народа на Синодални – Рајићев – Катихизис протествовао је и митрополит Видак зато што је влада унела неке измене у штампани немачки превод. У протесту Видак истиче да је народ приметио и дознао: "да је она самовласно у штампаном немачком преводу, уместо 'православне' ставила 'праве' вере; да је изоставила, да је катихизис од синода сачињен; да су нека питања друкчије наведена но што их је синод усвојио, да су неки листови сечени и нови уметнути; – не треба се чудити, што је народ устао не само против штампаног катихизиса, него и против њега и владика, а и саме владе".³⁷ Влада је због ових протеста била принуђена да 7. априла 1778. године изда наредбу да се у будуће не учи наука вере по синодалном Рајићевом – него по московском катихизису.³⁸

Рајићев Катихизис је поново враћен у употребу за време митрополита Стефана Стратимировића, с којим је Рајић био у добрим односима. Наиме, посланици на темишварском сабору 1790. године молили су царског комесара да наложи Митрополиту да се у споразуму са владикама напише катихизис по основама источно – православне вере. После сабора "Илирска дворска канцеларија" тражила је од Митрополита да се жељени катихизис напише. Митрополит је 6. септембра 1791. године послао у Беч Рајићев Катихизис, који је примљен.³⁹ Тако је Рајићев Катихизис, осим оног малог прекида, остао у употреби до 1860. године – готово стотину година.

³⁶ Исто.

³⁷ Бранково Коло (1901), стр. 1374.

³⁸ Д. Руварац, *О историји катихизма*, стр. 51.

³⁹ Д. Руварац, Архимандрит Јован Рајић, стр. 176/77.